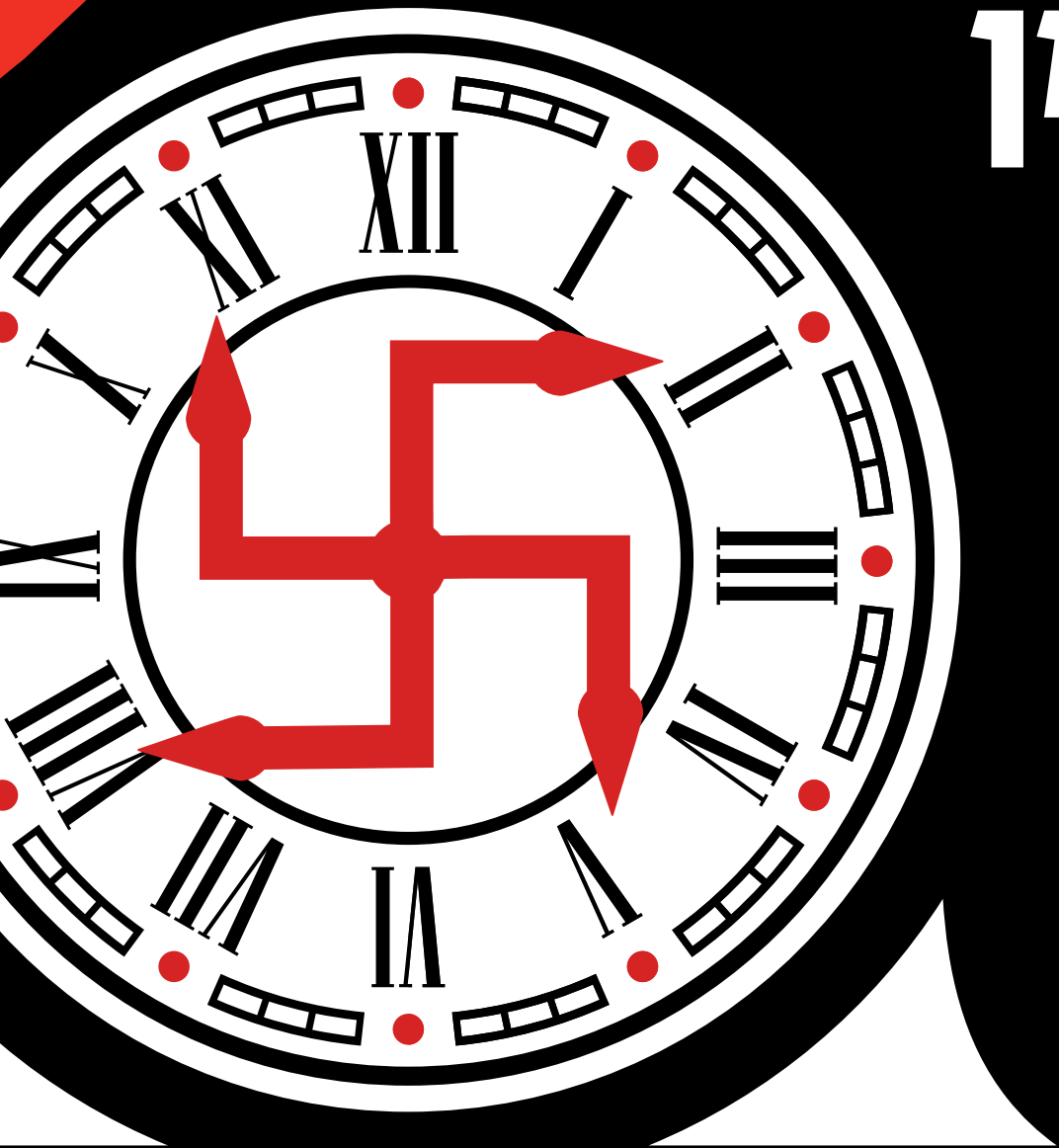

מחוץ למעגל הזמן

לעלייתם של הנאצים לשלטון התלוותה יוצרה ליצור תרבות חדשה, וזו התבטאה בין היתר במועדי השנה הלאומיים. איך הגיבו יהודים שחיו בגרמניה לשינוי שהותיר אותם מחוץ ללוח השנה הציבורי? // גיא חידון

מאמר קצר שפורסם בביטאון
האגודה המרכזית היהודית
בגרמניה CV-Zeitung לקראת
ראש השנה תרצ"ה (1934) הצביע

הרב ליאו בק, מנהיגה של הנציגות הארצית של יהודי גרמניה, על תמורות בחוויית הזמן של היהודים עם עליית המשטר הנאצי. ראש השנה מוכר במסורת כיום זיכרון, ודבריו של הרב מעידים על הצורך שחשו יהודים בגרמניה לשנות ולהעמיק את חוויית הזמן שלהם כחלק מהתמודדותם עם התפנית ההיסטורית של עליית הנאצים לשלטון:

עבור הדורות הקודמים היה העבר משהו רחוק, משהו שהיה. עבורנו, אנשי התפנית, העבר משתרע בתוככי חיינו; הוא מגלם שבר עמוק בתוך ימינו אלה. בימים אלה רוצה לפיכך גם העתיד להיות נוכח באופן בלתי אמצעי. הוויה המפוצלת באופן היסטורי אינה יכולה להתקיים ללא משהו שמתקרב ובא, ללא נוכחותו הקרובה של העתיד (Leo Baeck, "Rosch Haschana 5695, Zeit der Erinnerung – Anfang der Zeit", CVZ, 6.9.1934).

חוויית הזמן בתקופה המודרנית, המזוהה עם רעיון הקדמה, מבוססת על זרימה קווית ואחידה של הזמן קדימה באופן שמאפשר לתכנן אותו ביעילות ובתכליתיות. החגים מעניקים חוויית זמן אחרת, מעגלית יותר, המזוהה פחות עם רעיון הקדמה ויותר עם רעיון המחזוריות ועם זיכרון היסטורי ארוך טווח.

השלטון הנאצי התאים את
הזמן הציבורי לאידאולוגיה
המפלגתית

החדש. היו ביניהם שהשוו זאת במפורש למעגל החגים הכנסייתי. ב־23 באפריל 1933, ימים אחדים אחרי ציון יום הולדתו של היטלר, כתב ולטר טאוסק מברסלאו:

הדבר היחיד שהממשלה עושה למען העם עד כה הוא ליצור חגים בהיקף גדול: חגים לאומיים עם בימות צבעוניות בומבסטיות ונאומים רבי עוצמה על האומה. התכנית הזו תופעל שוב ב־1 במאי, 'יום החג הלאומי של העבודה'. כמו שהכנסייה הקתולית השתלטה בזמנו על החגים הפגניים למטרותיה שלה כדי לעורר את ההמונים, כך היטלר נוהג ב־1 במאי, שהיה יום האינטרנציונל הסוציאליסטי (Walter Tausk). *(Breslauer Tagebuch, 1933-1940, p. 65)*

ימים אחדים אחר כך כתב טאוסק על תחושת מיאוס של בני העם הגרמני מהחגים הנאציים ועל המחאה הפרטית שלו שהתבטאה בהדגשה מתריסה של הלאומיות הישנה: באחד במאי הוא תלה את הדגל הפרוסי מחלון ביתו. בעיתונות היהודית בגרמניה ניכרו בתקופה הראשונה של המשטר הנאצי ניסיונות להיאחז בחלק מהחגים הגרמניים, אלה מביניהם שלא היו טעונים באנטישמיות באופן מובהק. יהודים ליברלים כמו טאוסק עשו זאת כדי לא לוותר על הזהות הגרמנית וכדי להימנע מלהכיר באובדן האמנציפציה. שבועות אחדים לאחר הטלת החרם הכלכלי בראשון באפריל 1933 ניסו

הסוציולוג אביתר זרובבל, ממייסדי המחקר בתחום הסוציולוגיה של הזמן, הצביע על כך שמועדים בלוח השנה מזמנים בני אדם להיפגש זה עם זה, להיוועד יחד בזמן שמוזכר להם רגע מסוים בהיסטוריה המשותפת שלהם, בבחינת 'בימים ההם בזמן הזה'. זרובבל רואה בהיזכרות המשותפת מאפיין בסיסי של זהות קולקטיבית, ומצביע על כך שבני אדם מסמלים את הזמן המיוחד בטקסים ובהתכנסות למרחב משותף, ולפעמים אף בעלייה לרגל. שינוי משמעותם של המועדים על ידי הנאצים המחיש ליהודים כי הם כבר אינם חלק ממקצב הזמן הגרמני המשותף. איך שינתה הכרה זו את חוויית הזמן של יהודים בגרמניה?

מחוץ למעגל החוגים

עלייתה של המפלגה הנאצית לשלטון בגרמניה והעיצוב מחדש של התרבות הלאומית שבא בעקבותיה היו כרוכים בכינונו של משטר זמן חדש – 'נאציפיקציה של הזמן' – שניכר היטב בעיצובו של מעגל השנה. הנאצים גיבשו לוח שנה חלופי לזה של הרפובליקה. מועדים קיימים קיבלו צביון בעל אופי גזעני, ונוצרו גם מועדים חדשים. הלכה למעשה ניסו גורמים במשטר הנאצי להציע חלופה כוללת למעגל השנה הנוצרי. ביומנים שכתבו יהודים יש לכך התייחסות רבה כבר בשנותיו הראשונות של המשטר

נוכחותו של לוח הזמנים הנאצי במרחב הציבורי דחקה ממנו את היהודים. מצעד במינכן לציון אלפיים שנות תרבות גרמנית, 1937 רייקסמוזאום, אמסטרדם

יהודים ליברלים ניסו להיאחז בחלק מהחגים הגרמניים, אלה שלא היה טעונים באנטישמיות, אך גישה זו הלכה ודעכה בשנים הבאות

לבד בחג המולד

כותבים ליברלים ואפילו ציונים לתאר בעיתונות היהודית את יום העבודה הגרמני כמועד שגם יהודים יכולים לציין בו את מחויבותם לעבודה ולהתפתחותה של המדינה הגרמנית, גם אם במסגרות נפרדות מאלה של הגרמנים האחרים. גישה זו הלכה ודעכה בשנים הבאות, תחילה בקרב הציונים ובהמשך גם בקרב הליברלים. אחרי 1935 כבר חדלה העיתונות היהודית להתייחס מטוב ועד רע לימי מועד בלוח השנה הגרמני שעבר נאציפיקציה. עם זאת, כותבי יומנים התייחסו להשפעתם של ימים אלה על חיי היומיום שלהם, ותיארו כיצד הביאו לשיא את דחיקתם של היהודים מהמרחב הציבורי. אחדים תיארו ביומניהם כיצד הסתגרו בבתיהם וחשו חרדה בימים כמו שלושים בינואר, עשרים באפריל, אחד במאי ואף תשעה בנובמבר שהיה בעיניהם תאריך קודר ומאיים עוד לפני שהפך לליל הבדולח.

בגרמניה עוצב חג המולד כבר במהלך המאה ה-19 כחג לאומי, ויהודים – בעיקר החילונים שבהם – ציינו אותו ככזה. אחרים אימצו רכיבים שלו בחגיגות חנוכה. הם העניקו מתנות איש לרעהו ליד עץ האשוח, והמנהג קיבל את הכינוי ויינוכה (Weihnukka) – חיבור בין חנוכה לבין ויינאכט (Weihnacht), שמו הגרמני של חג המולד. תחת השלטון הנאצי החלה כבר ב-1933 מגמה ברורה של נאציפיקציה של החג, והתפתחות זו עוררה בקרב היהודים תגובות ערות. בביטאונה של התאחדות ציוני גרמניה 'יודישה רונדשאו' נכתב במאמר המערכת:

ליל חג המולד יצוין השנה בגרמניה על ידי פחות יהודים מאשר בעבר. אם התקופה החדשה שהחלה עבור יהודי גרמניה ב-1933 לא ניכרת רק בגורל היצוני אלא מתחילה גם התעוררות פנימית – זה ישתקף בשינוי הגישה לחג המולד ("Weihnachten und die Juden", *Jüdische Rundschau*, 22.12.1933).

גם בעיתונות היהודית הליברלית נשמעו קולות דומים ועלתה קריאה להתרחק מהחג הנוצרי, אך מהיומנים עולה תמונה מורכבת יותר. בקטע מזיכרונותיו של מקס ריינר ניכרים השבר והבדידות שחשף חג המולד:

ערב חג המולד 1933. אשתי נמצאת בחדרה עם יין לבן. היא סבלה מאוד מהתמורות הפוליטיות, הכלכליות והחברתיות. בערב זה עצביה בגדו בה ... לפני כן תמיד היינו נוסעים בחג המולד או ציינו אותו בבית בחגיגה משפחתית כפי שנהגו רבים מהגרמנים בני האמונה היהודית. הפעם היינו בודדים בדירה הגדולה שלנו (Max Reiner, "Der Weg zum Paria", in: Margarete Limberg & Hubert Rübsaat (Hg.), *Sie Durften nicht (mehr Deutsche Sein*, p. 153).

תהליך ההיפרדות מחג המולד ניכר היטב גם ביומנו של ד"ר וילי כהן מהעיר ברסלאו. כהן, היסטוריון ויהודי מסורתי, התייחס ב-1933 לזיכרונות מבית הוריו שהתעוררו אצלו בחג המולד, אך בשנים הבאות הלכה והתבססה אצלו חוויית הפרדה מהחג. ב-1935 כתב:

נעים לצאת לטייל ולהסתכל לתוך הבתים שאשוחי חג

אחד במאי איבד את משמעותו הסוציאליסטית והפך ליום חופש לאומי. בכניסה לאירוע שנערך ביום זה בברלין נגבה תשלום, 1933 צילום: שרה לאובנשטיין, המוזאון הגרמני להיסטוריה, ברלין

עיצוב הזמן בהשראת זיכרונות העבר. סוסים לבושים בתהלוכה במינכן, 1937 צילום: Ruth Müller

סיפור מקורותיו היהודיים של ישו הועלם, ישו הוצג כארי, וחג המולד הוצג בעיתונות הנאצית כחג המולד של גרמניה הגדולה

ויקטור קלמפרר, תושב דרזדן שהתנצר ונישא לנוצרייה, ציין ביומנו מדי שנה את חג המולד ללא הקונפליקטים שאפיינו את אלה שנותרו נאמנים לדת היהודית:

אווה גזמה כמה ענפים מאשוח בגינה וסידרה אותם בצורת עץ ... ולמרות החששות עבר עלינו ערב חג המולד בנעימות גדולה יותר משהעזתי לקוות (ויקטור קלמפרר, 'יומנים 1935-1945', עמ' 191).

אך אולי דווקא משום שהתנצר הבחין קלמפרר ביתר חדות בתהליך של עיקור המשמעות הנוצרית שעבר חג המולד תחת השלטון החדש.

המולד דולקים בהם. בכלל, זהו חג יפה, אך אנו היהודים איננו צריכים לחקות אותו. זה מחוסר טעם ('בציפורני הרייך השלישי - יומנו של וילי כהן 1931-1941' בעריכת תמר כהן גזית, עמ' 255).

הניתוק מחג המולד אף חרף שלוש שנים מאוחר יותר, שבועות אחדים לאחר ליל הבדולח. כהן תיאר אז ביקור במרכז העיר של ברסלאו:

במרכז העיר אתה מרגיש כמו זר. הבריות עורכים את הקניות האחרונות לחג המולד. אנו חיים מחוץ לזה (שם, עמ' 526).

זמנים חדשים של עם חדש עם פנים אריות. שער לוח השנה - עם חדש - Neues Volk - 1938 ו-1943 מהשנים

יהודים רבים ביקשו להשתתף במועדי החברה שסבבה אותם. קריקטורה בעיתון יהודי Jüdische Rundschau מתארת את ההתפתחות הדוויניסטיית של אימוץ חג המולד, 1904

להיות יהודי בגרמניה הנאצית מרחב וזמן

גיא אירון

מאגנט, מרכז קבנו יד ושם, חשפ"ב, 299 עמ'י

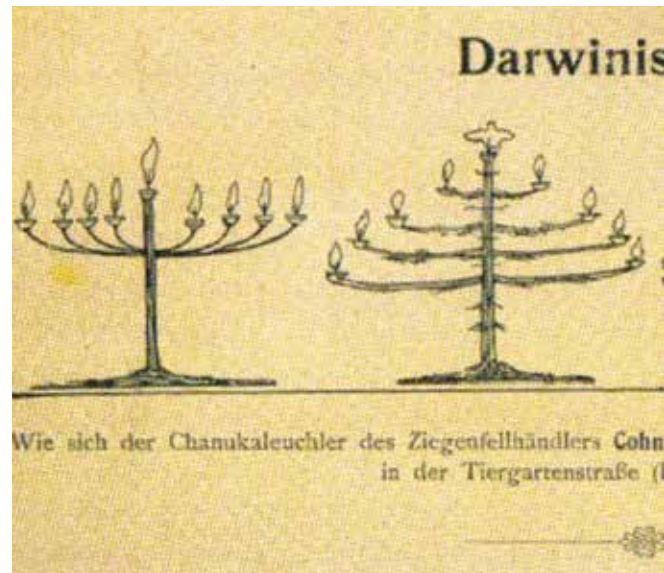
השוואה מזוהה בדמיונו עם ההשמדה ההמונית הבלתי נתפסת, ולכן קשה לנו לתאר לעצמנו חיים שגרתיים תחת המשטר הנאצי. שמו הפשוט של הספר – המרמז לכותרות ספריו של ההיסטוריון בעז נוימן 'להיות בעולם' ו'להיות ברפובליקת ויימאר' – מעיד כי

זהו האתגר שמירון מבקש לקחת על עצמו באמצעות התבוננות במרחב ובזמן. מבט על חייהם של יהודי גרמניה דרך יסודות בסיסיים כל כך של חיים אנושיים באשר הם מאפשר לו לשים ברגישות את האצבע על השינוי שחווים כל מי שאינם יודעים מה צופן העתיד. הספר מביא עדויות אישיות מאוד על התמודדותם של יהודים עם הזמן והמרחב של חייהם לאחר שלוח הזמנים הפומבי שיבש את קצב המציאות שלהם והעיצוב מחדש של המרחב הציבורי לא הותיר להם מקום. באמצעות העדויות מצליח המחבר להצביע על האופן שבו השפיעו האירועים הפוליטיים הפומביים ביותר על החוויות היומיומיות והאינטימיות של אותם יהודים.

בחיבתם של החגים היהודיים בקרב יהודי גרמניה. המאמר פורסם ביום שבו נחקק החוק האנטי יהודי הראשון בגרמניה הנאצית – חוק החזרת הפקידות המקצועית על כנה:

ככל שהנשמות יותר מזועזעות כך משמעותם של החגים מדברת אלינו באופן עמוק יותר. בזמנים חסרי מחשבה, כאשר החיים הולכים קדימה, אנו מתעלמים מהאמיתות העתיקות של היהדות שלנו. אבל בזמני משבר, כאשר אנו נתונים בבלבול, מאיר הזוהר שלהם את

סיפור מקורותיו היהודיים של ישו הועלם, ישו הוצג כארי, והחג הוצג בעיתונות הנאצית כחג המולד של גרמניה הגדולה, Grossdeutsche Weihnacht.

לחזור לחגים הישנים

בספרה Palaces of Time – ארמונות של זמן – טוענת ההיסטוריונית אלישבע קרליבך כי היאחותם של יהודי אשכנז בלוח השנה היהודי התגברה במיוחד בתקופות שבהן חשו מבודדים וחסרי ביטחון באשר לעתידם, אך הוא הוסיף ללוות אותם גם בתקופות טובות יותר. בשונה מרובם המכריע של המנהגים היהודיים המסורתיים שעברו שינוי משמעותי בקרב היהדות דוברת הגרמנית במאות ה-19 וה-20, לוח השנה היהודי המסורתי נותר כמעט ללא שינוי. יהודים רבים דיללו את ההתייחסות אליו או התעלמו ממסורות הקשורות בו, אך שום אידאולוגיה יהודית מודרנית בעלת משקל לא תמכה בביטולו או בהחלפתו בלוח הנוצרי. במונחים של הסוציולוג זרובבל אפשר לומר כי על אף האמנציפציה הוסיפה הקהילה היהודית בגרמניה להיות קהילה זוכרת והשתמשה בלוח השנה היהודי לתיאום בין חבריה לבין עצמם ובין אירועי העבר המשותף שלהם לבין מציאות החיים בהווה.

הדרתם ההדרגתית של יהודי גרמניה ממעגל הזמן הגרמני בתקופת השלטון הנאצי העמיקה את אחיזתם במעגל הזמן היהודי. תהליך זה בלט הן בחיי המשפחה והפרט והן בשיח הקהילתי כפי שהוא בא לידי ביטוי בעיתונות היהודית. במאמר מערכת שפורסם לרגל חג הפסח בביטאון 'יודישה רונדשאו' התייחס המחבר לעלייה

הדרתם ההדרגתית של יהודי גרמניה מעגל הזמן הגרמני בחקופת השלטון הנאצי העמיקה את אחיזתם במעגל הזמן היהודי

האפלה עבורנו. כל החגים היהודיים הם חגים של נחמה. של נחמה וזיכרון (Stille Feiertage, Volk und Geschichte", *(Jüdische Rundschau, 7.4.1933*

לטענת הכותב החגים היהודיים הופכים רלוונטיים יותר לקיום היהודי דווקא בנסיבות המשבר העכשוויות. בעוד שהשגרה מתוארת כהליכה קדימה, הרי שהחגים היהודיים מתוארים כמעוררים מחשבה עמוקה וזיכרון ארוך טווח יותר. קטיעת זרימתו הקווית החד כיוונית והאחידה של הזמן – המזוהה עם הקדמה ועם השגרה של חיי החולין הבורגניים הפונים לעתיד – מעוררת את היהודים להזדקק יותר למעגל השנה היהודי המסורתי שיש בו מבט מודע אל העבר. לקראת סוף המאמר טוען הכותב כי החגים היהודיים אינם חגים של שמחה סתמית אלא ימים של התבוננות פנימית ותודעה עצמית.

לפרש לאור הזמן

במהלך השנים הבאות הרבתה העיתונות היהודית להתייחס לחגים השונים במעגל השנה היהודי וניכרה מגמה לעצב מחדש את משמעותם באופן שיסייע להתמודד עם אתגרי התקופה. כך למשל הוצג ראש השנה – יום הזיכרון בלשון התורה – כמועד המבטא צורך עמוק בחשבון נפש ובמבט לעתיד לנוכח האירועים, ויום הכיפורים תואר כיום שבו צריכים היהודים לקחת אחריות ולנסות להבין את פשרה של התמורה שחלה בעולמם כשהם ניצבים כנידונים מול העם הגרמני.

באוקטובר 1933 הציע הרב הליברלי פנחס חיים (צזר) זליגמן לראות את המעבר אל הסוכה – דירת העראי – כמשל למצבם של יהודי גרמניה לאחר שבית הקבע שבנו במשך 150 שנות אמנציפציה התמוטט והם מצאו עצמם

בין חורבותיו. חג הסוכות הוצג בדבריו כקריאה הנובעת ממעמקי הזיכרון היהודי לצאת מהדירה הבלתי יציבה אל הזהות היהודית – הבית הנצחי של אבותיהם.

ב-1933 תואר פסח בעיתונות היהודית כחג המחזק את הזיכרון הקהילתי של היהודים ומקנה להם עומק בהתמודדות עם מצבי חיים קשים. ארבע שנים מאוחר יותר, כאשר פסח חל בסמיכות לראשון באפריל שבו ציינו יהודי גרמניה ארבע שנים לחרם הכלכלי נגדם, הציג אלפרד הירשברג, ממנהיגי האגודה המרכזית של אזרחים גרמנים בני האמונה היהודית, את ארבעים שנות הנדודים במדבר כמקבילות לתהליך ההגירה שחוו רבים מיהודי גרמניה בהווה, וכביטוי לדרך שבה יוכלו למצוא כוחות חדשים במרחב הצר של החיים היהודיים שנותר להם. בניגוד לחג הפסח, שייצג את התקווה לחירות, תשעה באב הוא יום זיכרון היסטורי לחורבן הבית ולסבל היהודי, וכתבים שונים בעיתונות היהודית התייחסו לרלוונטיות המחודשת שלו וניסו לרתום אותו לטובת חזונות פוליטיים שונים.

הבנייתו מחדש של מעגל השנה היהודי והעיצוב המחודש של משמעות החגים תפסו

תוכנו הדתי של חג המולד התעמעם והוא קיבל משמעות לאומית. יוזף גבלס ובנותיו בחגיגות חג המולד, 1937
ארכיון המדינה הגרמני

אם אדם מרגיש לפעמים שהוא מושלך מתוך כוח הזעזוע של הרגע ... כאשר מתבוננים באירועים ממרחק הזמן ומתוך מרחק פנימי, במבט חופשי ורחב יותר, אז גם מה שנראה כחסר פשר – משמעותו מתגלה מבעד לזמן Manfred Swarsensky, "Rosch", Haschana 5696, Schicksal als Aufgabe", (CVZ, 26.9.1935).

לוחות השנה

החוקר יעקב בורוט הראה כי שינוי היחס לחגים ניכר גם בכך שהרבה יותר יהודים חגגו אותם בפועל. החל מ-1934 הופיעו בעיתונות היהודית דיווחים על קיום סדר הפסח בבתים פרטיים ובהתכנסויות ציבוריות מטעם עמותות וארגונים שונים. עיתונאי מברלין ציין באפריל 1934 כי מעולם לא השתתפו רבים כל כך בטקסי הסדר. קהילות אחדות אף ארגנו קורסי הכנה למשפחות שלא חגגו את הפסח בעבר.

עיצובו מחדש של מעגל השנה היהודי בא לידי ביטוי בלוחות שנה שפרסמו הארגונים המרכזיים של יהדות גרמניה. באוקטובר 1935 פרסם ה-CV-Zeitung לוח שנה שיועד לשנת תרצ"ו. לצד מעגל השנה היהודי המסורתי שולבו בלוח זה ימי פטירתן של דמויות משמעותיות ליהדות הליברלית כמו משה מנדלסון, היינריך היינה, גבריאל ריסר ויום-טוב ליפמן (ליאופולד) צונץ. במקביל הוציאה התאחדות ציוני גרמניה את Palestina Kalender – לוח שנה של ארץ ישראל – לוח שנה שבועי עבור השנים

פוגרום ליל הבדולח נערך במוצאי יום הזיכרון לגיבורים, אחד מהימים הלאומיים שהנהיגו הנאצים. עוברי אורח מול חלונות ראוה מנופצים

CORBIS/Bettmann Archive

מקום מרכזי במוספי הילדים והנוער של העיתונים היהודיים החל מ-1933, והדבר מבטא את מרכזיותו של הנושא גם במערכת החינוך היהודית ובתנועות הנוער. במבט כולל נראה כי אל מול קריסתו של הזמן הבורגני הזורם בקו ישר ואחיד העניקו החגים – כפי שעוצבו מחדש על ידי דובריה השונים של יהדות גרמניה בעיתונות היהודית – פרספקטיבה היסטורית מעמיקה יותר. הם הוצגו כהזדמנות לחוויית זמן הזורם במקצב איטי אבל בטוח יותר, מעגלי יותר, מוכוון יותר אל העבר מאשר אל העתיד. ראש השנה תרצ"ו (1935) חל סמוך לפרסומם של חוקי נירנברג, והרב הליברלי הצעיר מנפרד שוורנסקי כתב:

אל חיל קריסתו של הזמן הבורגני הזורם בקו ישר ואחיד העניקו החגים היהודיים שעוצבו מחדש פרספקטיבה היסטורית מעמיקה יותר

תרצ"ו-תרצ"ז בעריכתו של הרב הליברלי יואכים פרינץ. הלוח שילב בתוכו מידע רב על פעילותם של גופים ציוניים שונים ותמונות מארץ ישראל, במטרה שאלה יהיו חלק מהיומיום של יהודי גרמניה. חלק מהאירועים הציוניים – כמו יום נפילתו של יוסף טרומפלדור בי"א באדר ויום פטירתו של בנימין זאב הרצל בכ' בתמוז – צוינו על פי התאריך העברי, ואילו אחרים, ובהם הקמת האוניברסיטה העברית בירושלים בראשון באפריל, צוינו על פי התאריך האזרחי.

תהליך התגבשותו מחדש של מעגל הזמן היהודי בחיי הפרט והמשפחה בולט במיוחד ביומנו של וילי כהן. כהן, שהיה יהודי מסורתי, פרסם מאמרים רבים על החגים היהודיים והרבה להתייחס לרלוונטיות של החגים גם בחיי האישיים. ליל הסדר תרצ"ג (1933) חל ימים אחדים לאחר החרם הכלכלי שהיה למעשה ראשיתה של החקיקה האנטי יהודית של הרייך השלישי. למחרת ליל הסדר כתב כהן ביומנו:

באף שנה, כמו בשנה זו, לא אמרה ההגדה כה הרבה. הכל מתאים לימינו ('בציפורני הרייך השלישי', עמ' 53).

חויית זרימת הזמן של כהן והפרספקטיבה ההיסטורית שלו על האירועים שהתחוללו סביבו בלטו במיוחד בהתייחסותו לחילופי השנים בלוח העברי:

כך מסתיימת שנת 5693 (ה'תרצ"ג). שנה קשה ליהודי גרמניה, אולי השנה הקשה ביותר זה מאות בשנים. אך גם שנה של התאחדות פנימית והתחברות (שם, עמ' 84).

ההתייחסות למשך הארוך והרב דורי של ההיסטוריה היהודית דרך הפריזמה של החגים

שלבים בהשתלטות של המפלגה הנאצית צוינו כימים לאומיים. משמר כבוד ליד האנדרטה לזכר הרוגי הפוטש, יום הזיכרון לגיבורים, מינכן, 1933

Uvachrom A.G.

הקהילה היהודית הגיבה ביצירת מועדים משלה. לוח שנה לשנת תרצ"ו (1935-1936) שהוציא העיתון היהודי CV-Zeitung מציין את תאריכי פטירתם של אישים יהודים

יועדים לשמחה

האפלגה הנאצית ביקשה לכוון חרבות שתשליט את רוחה בציבור. החגים עוגנו בחוק, ואשרד התעמולה של הרייך בראשותו של יוזף גבלס הופקד על קיומם. החל מ־1937 נאסר על יהודים להסתובב ברחובות בחגים הלאומיים

30 בינואר

יום העלייה לשלטון

היום שבו התמנה אדולף היטלר כרייכסקנצלר ב־1933. בנאום שנשא ביום השנה השישי לאירוע הכריז כי אם תיפתח מלחמת עולם יימחק הגזע היהודי

16 במרץ

יום הזיכרון לגיבורים

מאז שגבלס הופקד על יום הזיכרון הוא הדגיש את הערצת הגבורה במקום את העצב על המוות. יום זה נחשב כהצלחה תעמולתית והנאצים תיזמנו לסביבות תאריך זה את הפלישה לארצות חבל הריין המפורזות ב־1936, את האנשולס ב־1938 ואת הפלישה לצ'כוסלובקיה ב־1939

20 באפריל

יום ההולדת של הפיהרר

התאריך נקבע לראשונה כחג לאומי ב־1939, כחצי שנה לפני פרוץ המלחמה. הוא צוין במצעד צבאי בהשתתפות עשרות אלפי חיילים ושימש מפגן כוח והצהרת כוונות

1 במאי

יום העבודה הלאומי

היום נותק ממשמעותו הסוציאליסטית והפך לחג אביב לאומי. ניתנה בו חופשה בתשלום ונערכו מצעדים צבאיים

2 יום ראשון השני בחודש מאי

יום האם

ביום האם הודגש תפקידה הדמוגרפי של האם הארית בחיזוק הגזע הטהור על ידי גידול ילדים אריים בריאים

9 בנובמבר

יום הזיכרון להרוגי התנועה

יום לזכרם של ההרוגים בניסיון הפוטש הנאצי הכושל ב־1923. ברחובות נערך מחזה שהילל את סבלם וגבורתם של ההרוגים, בדומה למחזות הפסיון של ישו שערכו הנוצרים בחג הפסחא. במוצאי תשעה בנובמבר 1938 נערך פוגרום ליל הבדולח

25 בדצמבר

חג המולד של גרמניה הגדולה

חג המולד הפך לחג לאומי של גרמניה ונותק ממשמעותו הנוצרית המקורית

עמודים מלוח השנה
Neues Volk – עם חדש

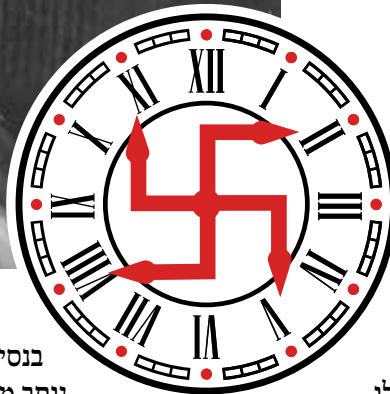
בנסיבות שבהן לא נותר מקום כלשהו לחיים יהודיים במרחב הציבורי בגרמניה ההיזכרות בזמן היהודי הייתה תלויה בעולמו של הפרט

ניכרת גם בכתיבתו של כהן במהלך שנות השלושים על יום הכיפורים, על חנוכה, ובאופן מסוים גם על תשעה באב.

ככל שהלחץ, המצוקה והניתוק מהסביבה גברו, כך הלכה וגברה היאחזותם של היהודים במעגל השנה היהודי, וגם מועדים שוליים יחסית זכו להתייחסות. בחורף 1940 כותב כהן:

היום הוא ' באדר, יום מותו של משה רבנו. 18 האנשים בברסלאו שהם מעל [גיל] 12 עשו, למרות הקור, הקפות בבתי הקברות (שם, עמ' 719).

זמן מחתרתי

עם התקדמות המלחמה אולצו רבים מיהודי גרמניה לעזוב את בתיהם ולעבור לבתי יהודים אחרים.

בספטמבר 1944 שהה היהודי המומר ויקטור קלמפרר בבית השלישי שאליו הועבר בדרזדן לאחר שרוב יהודי העיר, כמו יהודי גרמניה בכלל, כבר גורשו

ונרצחו. קלמפרר תיאר ביומנו כיצד נודע לו מבני הזוג כהן שאתם התגורר על ראש השנה היהודי. אשתו הארית של כהן אמרה לקלמפרר בשעת בוקר מוקדמת:

"היום יום חג בשבילך, היום ראש השנה, בעלי חישב את זה" ... [במקום העבודה] היו מדברים לפעמים על כך שאיש אינו יודע כאן את תאריכי החגים היהודיים – לא פורסם לוח שנה, אין עוד פולחן דתי, היהודים שנשארו כאן הם רק הנשואים בנישואי תערובת, כלומר אלה שכבר כמעט התנתקו ממילא ('יומנים 1933-1945', עמ' 435).

כהן מתואר כמי שעשה מאמץ להיאחז במעגל הזמן היהודי וחישב את מועד ראש השנה

בנסיבות שבהן לא נותר מקום כלשהו לחיים יהודיים במרחב הציבורי בגרמניה וההיזכרות בזמן היהודי הייתה תלויה בעולמו של הפרט. מתיאורו של קלמפרר נראה כי הוא עצמו היה אדיש לחלוטין לראש השנה, אבל מהמשך דבריו ניכר כי גם עבורו הייתה משמעות למעגל הזמן היהודי, ולו כחלק מהמאבק האנטי נאצי של יהודים אחרים:

אני מתאר לי באיזו שמחה נחגג השנה ראש השנה היהודי באיטליה, בצרפת, בכל המדינות שהגרמנים נאלצו לסגת מהן. המלחמה הזאת באמת נעשתה ל'מלחמה היהודית'; ביטול חוקי היהודים הוא אחת הפעולות הראשונות של בעלות הברית בכל מקום (שם, עמ' 435-436).

ההגבלות הנאציות על תנועת יהודים במרחב גרמו לויקטור קלמפרר לחוש כלוא, וכדי להשתחרר מתחושה זו קנה מכונית על אף שפוטרו מעבודתו. קלמפרר ואשתו אווה לצד מכונית האופל

ללוח השנה המסורתי שלהם כדי למצוא פשר חלופי לזרימת הזמן בעזרת הזיכרון היהודי. נראה כי עוצמתם של שני התהליכים הללו ניכרת בעובדה שאפילו קלמפרר, יהודי מומר שהיה מנוכר למוצאו היהודי אך בה בעת גם עוין את הנאציזם, נטה לקראת סוף המלחמה להביע התנגדות למועדים שחלו במעגל השנה הנאצי ולהתייחס באהדה מסוימת למועדים היהודיים. ם

מיומנו של קלמפרר עולה כי לפחות במהלך התקופה האחרונה של המלחמה הוא חש עוינות כלפי מעגל הזמן הנאצי. באביב 1945, ערב יום הולדתו של היטלר, כחודשיים לאחר שקלמפרר נמלט מדרדון המופצצת בזהות בדויה, הוא כתב ביומנו:

היום 19 [באפריל], הרוסים והאנגלו-אמריקנים מתקרבים בו זמנית לברלין. אני מתוח, כמעט באמונה תפלה, לראות מה יביא יום השישי הזה, 20 באפריל, לגרמנים ולאויביהם (*Ich will*, Victor Klemperer, *Zeugnis ablegen bis zum letzten: Tagebücher 1942-1945*, p. 735).

מעגל הזמן החדש שיצרו הנאצים חתר להמיר את האחידות השטוחה של הזמן, שאותה הם ייחסו לעולם הבורגני, במעגל שנה צפוף ואינטנסיבי הכולל ציון אירועים מרגשים בעלי משמעות היסטורית. אלא שהאירועים שצוינו לא אפשרו ליהודים להשתתף במועדים החדשים. בימי השיא של מעגל השנה הנאצי גברה הדרתם של היהודים מהמרחב הציבורי, והמועדים חשפו אותם לבידוד ולחרדות. מציאות זו העמיקה אצלם את הצורך לפנות

יהודים רבים שהמועדים הגרמניים דחקו אותם מהשייכות לציבור הכללי נאחזו במוסדות הקהילה ובלוח המועדים היהודי. ילדים בבית הכנסת בעיירה לניץ, סביבות 1935

Archiv B Becker

לקריאה נוספת:

תמר כהן גזית (עורכת), 'בציפורני הרייך השלישי – יומנו של וילי כהן 1933-1941', מאגנס, תשע"ד; ויקטור קלמפרר, 'יומנים 1933-1945', עם עובד, תשס"ה; יעקב בורוט, 'הפרקטיקה הדתית של יהודי גרמניה בימי השלטון הנאצי (1933-1938) והשתקפותה בעיתונות היהודית הגרמנית', יד ושם, תשע"ז; Elisheva Carlebach, *Palaces of Time: Jewish Calendar and Culture in Early Modern Europe*, The Belknap Press of Harvard University Press, 2011.

פרופ' גיא מירון

משנה לנשיאה לעניינים אקדמיים באוניברסיטה הפתוחה. מחבר הספר 'להיות יהודי בגרמניה הנאצית: מרחב וזמן'

